

В днешно време социологията се ползува от повишения интерес на всички слоеве на обществото. Като неотменна съставка на марксистма-ленинизма тя подхранва различните нива на общественото управление с теоретическа и емпирическа социологическа информация за явления, процеси и тенденции в живота на обществото и съдейства за социалното планиране, прогнозиране и усъвършенстване на социалистическия начин на живот. Характерна е всеобхватността на социологическите изследвания, които са еднакво важни в политическата, духовната или чисто практическата сфера.

Оформила се в България като самостоятелна обществена наука преди около 20 години, социологията си извоюва бързо полагащото ѝ се място в нашата страна. За кратко време бяха предприети крупни емпирични социологически изследвания в национален мащаб, като по-важни от тях бяха на религията през 1962 г. и на града и селото през 1968 г. Последното представляваше един от първите опити в световната практика да се обхване социологическата структура на обществото и се очертае неговият абстрактен модел. Не по-малко важни бяха социологическите изследвания в промишлени предприятия, имащи за цел да проверят емпирически концепцията за същността на промишленото предприятие като специфична социологическа система и да разкрият силата и въздействието на знанията за функционирането и развитието на отделното предприятие и трудовия колектив фактори. Институтът по социология, Институтът по съвременни социални теории и сп. „Социологически проблеми“ са онези научни звена, които осъществяват ползотворна дейност в областта на социологията.

Сферите на изкуството и литературата също са обект на изучаване от социологическата наука. Именно тук за нея се разкриват необикновено богати възможности — от една страна, да изследва корените на творческата дейност, граничеща с подсъзнателното, а от друга, да обоснове и проучи тясната взаимовръзка на творец и общество, както и социалната обусловеност на творчеството в зависимост от конкретната действителност. На тези проблеми в цялата им сложност и многообразие е посветена книгата „Функция и въздействие“, която обединява около 40 проучвания, статии и студии из областта на социологическите изследвания на литературата и изкуството. Тематиката обхваща наблюдения върху обществената функция на изкуствата, изложения за взаимовръзката между социални и естетически детерминанти на въздействието на изкуството, изследване на влиянието на обществени и индивидуални фактори в творческия процес и възприемането на изкуството, проучвания на зна-

чението на естетическите потребности и интереси за въздействащата сила на произведенията на изкуството, на ролята на обществената комуникация в областта на изкуството и др.

Появата на тази книга е израз на тенденцията през последните няколко години марксистко-ленинската естетика да обръща по-голямо внимание на общественото и индивидуалното въздействие на произведенията на изкуството, били те в областта на литературата, изобразителното и театралното изкуство или музиката. Все по-актуални стават онези изследвания, които осветляват социално диференцираните и идеологическите условия, фактори и движещи сили, поражащи въздействието на изкуството, неговата рецепция и неговото пресмисляне от страна на обществото. Ето защо особено ценни са включените в книгата статистически проучвания на естетическите потребности и интереси на всички слоеве на населението, отразяващи отношението на отделния човек в социалистическото общество към произведенията на изкуството.

И в България са осъществени частични проучвания по някои от тези проблеми. През 1977 г. Центърът за научни изследвания на младежта при ЦК на ДКМС извърши социологическо проучване на тема „Формиране на младия специалист като ръководител“, в които се разглеждаха и такива въпроси като доколко анкетираните лица следят специалната литература, колко книги притежават в личната си библиотека, използват ли обществени библиотеки и др. А в глава XIII, „Изкуство“, на колективния труд „Социологическата структура на съвременното българско общество“ (1976) под редакцията на проф. д-р Живко Ошавков се изследват някои фактори, които влияят непосредствено върху развитието на съвременната култура: увеличаване на свободното време на трудещите се, взривообразното нарастване на информационния поток, бурното развитие на средствата за масово въздействие и др.

Отделните проучвания и статии в книгата „Функция и въздействие“ са обединени в пет раздела, което създава последователност и завършеност на разглежданата тематика. По такъв начин книгата получава значимостта на едно цяло, третиращо изкуството и литературата от социологическа гледна точка. Уводният раздел от 90 страници от Дитрих Зомер, който е и един от съставителите и редакторите на сборника, е посветен на обществената функция на изкуството в развитото социалистическо общество. Преди да разгледа същността на този проблем, авторът изтъква историческата детерминираност на обществената функция на различните видове изкуство, т. е. неговата изходна позиция е марксистското схващане, че социално-икономическата структура на съответното общество определя функцията на изкуството. Именно тази структура фиксира материалните и идейните усло-

вия за създаването, разпространението и възприемането на произведенията на изкуството, определя в полза на кои и срещу кои обществени отношения те са насочени. И макар че влиянието и възприемането на отделните произведения на изкуството в значителна степен зависят от самия творец, обективната обществена функция на изкуството рядко се покрива със субективната представа на отделните творци или теоретици в тази област. Сборът на отделните влияния и тяхното взаимодействие със социално-икономически и идеологически фактори могат да породят съвсем други въздействащи сили сред обществото, отколкото отделните автори, творци и критици са възнамерявали да предизвикат в процеса на своята работа. Въз основа на конкретни примери от световната литература от XVIII до XX в. — Лесинг, Гьоте, Шилер, Хайне, Маркс, Фонтане, Томас Ман, Толстой и Брехт — авторът доказва обусловеността на функцията на литературното произведение от конкретната историческа действителност. Върху тази зависимост се спира сам Ленин, когато разглежда творчеството на Лев Толстой. Обобщението на автора е, че обществената функция на произведения на изкуството, на течения и процеси в изкуството и литературата трябва задължително да се разглежда в непосредствена връзка с изменящите се социални опитности, борби и ситуации.

За да разкрие функцията на изкуствата при условията на социалистическото общество, авторът се спира на онези предпоставки, които създават стабилна основа за развитието на творческите потребности у трудещите се. Нарастващото национално богатство, което обхваща всички ценности в сферата на материалното производство, както и всички институции на нематериалното производство — учебни заведения, библиотеки, музеи, театри и др., е именно базата, гарантираща задоволяването на индивидуалните и обществените културни потребности. Тези надстроечни елементи се развиват особено бързо в социалистическото общество и разкриват за изкуствата и литературата благоприятни материални и идейни условия. От своя страна изкуствата повлияват социалистическите възпроизводителни процеси благодарение на своите възможности за въздействие върху съзнанието и личността на трудещите се. Дейността на хората на изкуството, на съответните организации и институции допринася за духовното обогатяване на хората, за формиране на обществените отношения и социалистическия начин на живот. Производителният и различните видове непроеизводителен труд са насочени към една обща цел — развитие на производителните сили, усъвършенстване на производствените отношения и задоволяване на потребностите на трудещите се. Взаимовръзката между двата вида труд определя същността на изкуствата като духовни съставни части на възпроизводителните процеси в социалистическото общество. Породените

чрез тях въздействия върху съзнанието на хората допринасят за усъвършенстването на главната производителна сила — социалистическата личност. По този начин те повлияват косвено и ефективността на производството, обществените отношения. От своя страна развитието на производителните сили и свързаният с тях научно-технически прогрес създават предпоставка и възможности трудещите се във все по-голяма степен да задоволяват своите културни потребности.

Като специфичен проблем, стоещ пред социалистическото общество, авторът разглежда мястото и функцията на културното наследство и несоциалистическото прогресивно съвременно изкуство. Този проблем произтича от факта, че социалистическата публика — читател, слушател или зрител — възприема не само социалистически реалистични произведения на изкуството, но и произведения на националното и международното културно наследство, както и на съвременно, но несоциалистическо изкуство. При съответното допитване близо 40% от анкетиранияте отговорили, че не предпочитат за четене никакво определено литературно течение. В областта на музиката и изобразителното изкуство също трябва да се очаква подобен отговор. За правилното усвояване на тази част от изкуството, било то литература или музика, изобразително изкуство или театър, играе важна роля социалистическата литература, която подпомага рецепцията на произведения от културното наследство и на съвременното прогресивно, но несоциалистическо изкуство да става в правилна насока, а именно: да се различава между хуманно и антихуманно, между прогресивно и реакционно изкуство; да се обоснове кои течения в изкуството и кои произведения изцяло или частично спадат към социалистическото културно наследство и да се посочат границите, отвъд които възприемането на определен вид изкуство или дори „изкуство“ не е желателно за развитието на социалистическото общество и личност. Социалистическото изкуство и литература ни дават научно фундаментно класово становище и идеологически различителни критерии, необходими да се реши общественият проблем за възприемане на културното наследство и на изкуството на други обществени епохи от страна на социалистическото общество. Ето защо авторът смята, че обществената функция на културното наследство не трябва да се отделя от функцията на социалистическото реалистично изкуство и литература. Такава постановка се налага от самото развитие на социалистическото изкуство, от растящата социалистическа интеграция и от изострянето на идеологическата класова борба в световен мащаб.

В същата връзка се изказва мнение, че много произведения на културното наследство са обречени на забвение и поради това недостъпни за по-голямата част от обществото. Изтъква се необходимостта тези творби да се включат в училищните планове и в про-

грамите за квалификация и усъвършенстване, но не като изпитен материал, а като стимул за задоволяване на културни потребности.

Вторият раздел на книгата съдържа статии, разглеждащи взаимовръзката между естетически и социални фактори при творческия процес. Тук са намерили място изследвания на творческото намерение на хората на изкуството, съобразяването им с вкуса на публиката, съответствия и различия между предполагаемо, желано и действително, обективно съществуващо въздействие на художествените произведения.

Материалите от третия раздел на книгата са посветени на взаимната връзка между обществени и индивидуални въздействия. След като произведенията на изкуството активизират всички рационални и емоционални сили и способности на хората, те са в състояние да въздействуват и върху рационалните и емоционалните връзки на индивида с обществото, с природата и с други хора и по този начин да участвуват в изграждането на идеологическите схващания и позиции на възприемащите изкуството. Становища и схващания се изработват в личните и колективните връзки и отношения. В тази насока са особено силни онези взаимоотношения, онези личности и поведения, в които се проявяват моменти на подражание или идентифициране. Авторите подчертават, че за този процес са от значение и фиктивни личности, отношения и поведения, с каквито боравят литературата, театърът, киното, телевизията, изобразителното изкуство и музиката. Ето защо изкуството и литературата са важни елементи на процеса на индивидуалното и общественото изработване на становища, схващания и позиции. Това въздействие на изкуството и литературата е толкова по-силно и по-ярко изразено, колкото по-интензивно и продуктивно е изживяването на изкуството от страна на отделния индивид или колектив.

В процеса на изграждане на мироглед участвуват и вътрешни дадености и качества на личността у отделните хора. Така тук са от значимост наред със способностите, склонности, интереси също и убеждения, идеали и познания, темперамент и вътрешна нагласа. Произлизащите от произведенията на изкуствата импулси и заложените в личността вътрешни условия си въздействуват в процеса на възприемане и изживяване на художественото произведение. Заедно с всички други духовни и практически връзки и асоциации те определят и укрепват позициите и поведението на хората. Оттук и изводът, че хората трябва възможно най-често и по силата на навика да се срещат с художествените произведения от различен вид, да водят дискусии по тези произведения и опитности от възприемането им, както и по общи проблеми на изкуството.

Един основен проблем в рамките на социалистическото реалистично изкуство е необходимостта многообразните произведения на изкуството не само да отговарят на социали-

стическите норми на поведение, но и да съдържат нещо ново в борбата за постигане на обществено по-правилно поведение. Главната задача тук е богатото художествено наследство, без да се актуализира до несъвместимост с историческата действителност, да се направи продуктивно за изграждането на отделната личност и съзнание. Един пример в това отношение са инсценировките на „Фауст“ през последните години. Постановчиците вече не се задоволяват да пресъздават стремежа на Фауст към универсално самоутвърждаване, към познание и творческа дейност. Недостатъчна се оказа и концепцията развитото социалистическо общество да се разглежда просто като реализация на миналите хуманистични човешки представи за обществото и живота. Днес с по-голям или по-малък успех стремежът на драматурзи, режисьори и артисти е да покажат на публиката в социалистическото общество собствени възможности за индивидуално и обществено самоосъществяване, и то като елементи на един процес, обединяващ в диалектическо единство унаследено и ново, постигнато и постижимо, сравнимо и несравнимо, хармонично и нехармонично и чрез това да породят у възприемащите импулси за изработване на становища, схващания и позиции, които съответствуват на съвременните обществени потребности и растящите изисквания спрямо индивидуалното самоосъществяване и усъвършенстване.

Тези разбирания на авторите, както и привежданите от тях примери са според нас правилни, защото неоспорим факт е, че възприемащите дадено художествено произведение свързват съзнателно и несъзнателно естетически преживяното със собствените социални изходни позиции и поведение. По този начин възприемането на социалистически реалистични творби допринася да се регулира социалното поведение и възгледите на индивида, още повече, че те са ориентирани спрямо класово типичните норми на поведение. Колкото по-силно и диференцирано протича естетическото преживяване, толкова по-трайно може вложеното в художествените произведения съдържание да се преобразува в индивидуално убеждение. В този смисъл общуването с изкуството въздействува като образовател и възпитателен процес, в който естетически, морални и мирогледно-политически опитности, познания и представи се свързват помежду си.

Материалите от четвъртия раздел са обединени от една обща тема — значението на естетическите потребности и интереси за онези въздействащи сили на изкуството, които допринасят за развитието както на отделната личност, така и на обществото. Много от статиите тук се базират на богат статистически материал. Анализирането на тези данни е невъзможно, без да се вземе под внимание структурата на обществото. Именно на специфичното разделение на социалистическото общество на класи и слоеве се основават ав-

торите при изследване на обществената детерминираност на литературните интереси. Емпирическият анализ започва с определяне на интересите на работническата класа, като се изхожда от марксисткото определение, че работническата класа е водещата обществена сила при социализма и производител на главните материални ценности на обществото. Тази статия се предхожда от материал, посветен на същността и предмета на литературните интереси. И тук за изходна точка служи марксисткото определение на класови интереси и подчинените им лични и групови интереси.

За да се подберат минимален брой подходящи теми в областта на литературата, са били разгледани няколкостотин литературни теми, които в крайна сметка са били редуцирани на 19, между които например романи и разкази за живота при социализма, романи за освободителните борби на поробени народи, романи за работническото движение, романи за антифашистката съпротивителна борба, военни романи, криминални книги и др. За отчитане на стемента на проявения интерес към съответен жанр или тема е бил въведен подходящ индекс: „Чета с голямо удоволствие“, „с удоволствие“ и „изобщо не чета“. Интересно е да се цитират някои от получените данни. Така представителите на работническата класа предпочитат повече или по-малко 14 от общо 19 теми. Между жанровете, към които те не проявяват интерес, са детската литература, мемоарите и военните романи. Базирайки се на тези резултати, авторите се противопоставят на твърденията на буржоазната социология за ограничените интереси на пролетариата и дребната буржоазия при капитализма и доказват, че работническата класа чрез политическа борба преодолява известно стесняване на литературните си интереси и при социалистическото общество създава своя собствена култура, която се характеризира с многостранност на интересите. След като се изяснява главната тенденция на развитие на интересите на работническата класа, в статията в детайли се разглеждат конкретните предпочитани жанрове и обективните причини, водещи до това предпочитание.

След най-многочислената група трудещи се — работници и служещи в производството (23% от всички анкетирани) — следва групата на работници и служители от услугите и администрацията (18%), при които се констатира незначителни различия от първата група. На трето място е групата на ръководни служители и интелигенти (8% от всички анкетирани). И тук авторите въз основа на недвусмислени данни доказват несъстоятелността на твърденията на буржоазните социолози, че интересите на интелигенцията и работническата класа коренно се различавали. Различия между литературните интереси на интелигенцията и работническата класа съществуват и при социализма, но те са от съвсем друг характер. В центъра на интересите и

на двете групи са темите за обществото, света и историята. Различия се откриват единствено в отношението към предмета на художествено пресъздаване. Работническата класа се стреми чрез литературата за света и историята да разшири и задълбочи своите познания и да свърже придобитите чрез литературата опитности със собствените от действителността. При интелигенцията липсва тази силна връзка със собствения житейски опит, а на преден план излиза литературно-естетическото изложение, което създава в съзнанието на четящите своеобразен, определен от обществото свят. По такъв начин и за двете групи е обща изходната позиция, съзнанието, че живеят в социалистическо общество, което дава основните стойности и мащаби, като различията произтичат единствено от различното отношение между литературно изложение и съзнание, което при работническата класа е ориентирано предимно към собствения житейски опит, а при интелигенцията — към обществената проблематика, отразена в естетическия предмет на изложението.

Интересите на кооперираните селяни и труженици от селското стопанство (5%) се характеризират с три основни признака:

- най-слаби интереси към литература;
- предпочитания към разкази за животни и литература за селския живот;
- степените на предпочитане са само две: „с удоволствие“ и „не чета“.

Наред с най-важните социални класи и слоеве в социалистическото общество заслужава внимание и групата на домакините и пенсионерите. Най-предпочитани тук са също историите за животни, литература за живота на село, описания на чужди страни, както и историческата тематика, докато подчертано политическа и съвременна литература не се четат от тях с удоволствие. С особено предпочитание тук се ползват мемоари и спомени, които при другите групи са на едно от последните места. Този факт подсказва, че в тази група основното мнение се определя от пенсионерите, които същевременно отхвърлят приключенската литература.

Друга плоскост, върху която авторите проектират литературните интереси на членовете на обществото, е социодемографската, т. е. зависимостта на интересите от възраст, пол и образование. В тази връзка бихме цитирали някои от получените резултати. При общо 19 теми криминалните романи са при мъжете на трето място, при жените — на дванадесето, литературата за освободителните борби на потиснати народи на шесто срещу 15 място при жените, утопичните романи на 9 срещу 18 място и т. н. В замяна на това жените предпочитат повече любовни романи (второ място срещу 17 при мъжете), приказки (7 срещу 18), литература за селото и страната (6 срещу 15 място). Въпреки тези различия

двата пола са с еднакви предпочитания по три основни теми: историческа литература, описание на чужди страни и литература на съвременността. Признакът „пол“ не е самостоятелен при съответните преценки; той е в непосредствена зависимост от социалната характеристика на отделните членове на обществото. Това е валидно преди всичко за социалистическия обществен строй, където жената се ползва с равноправие и е включена в процеса на общественото производство.

Интереси са наблюдаваният и изводите на авторите и по отношение на втория социодемографски признак „възраст“. Бихме посочили например една тяхна констатация, която според нас е преди всичко в тясна връзка с националните особености на ГДР. Така авторите установяват рязко спадане на литературните интереси във възрастовата група от 18 до 25 години. Обяснението на този факт те свързват със започване на трудова дейност на младежите, задомяване, както и с една задължителна промяна в общественото положение на тази възраст. Същевременно те установяват, че тук вина има и училището, което все още невинаги е изградило у подрастващите достатъчно дълбоки и трайни интереси към литературата. Поради това, че не са ни известни конкретни данни за България в тази област, една съпоставка или обобщение са невъзможни.

Значението на степента на образование при оформяне на литературните интереси е прието отдавна не само като несъмнен факт но от някои автори се сочи като най-важен фактор. Буржоазната литературна социология разглежда образованието като ключ, чрез който се определят литературните интереси на индивида. И наистина това е така, но въздействието на различните степени на образование върху оформянето на интересите трябва много точно и диференцирано да се анализира. Струва ми се, че авторите са постигнали това при теоретичната обобщаване и чрез изводите от проведената анкета. Те различават следните основни степени: образование под 8 клас, завършено осмукласно образование, завършено десетокласно образование, завършено професионално образование и висше образование. Интензивността и многообразието на интересите се променят при прехода от степен към степен на образование. Ще се спрем на най-характерната част от получените резултати и изводите от тях. Между онези анкетираните, които имат образование по-малко от 8 клас и завършилите осмукласно образование, не се констатира никакви съществени различия. И в двата случая се касае до слабо изразени интереси, относително бедни откъм разнообразие на теми. Завършилите десетокласно образование проявяват рязко засилени литературни интереси, предпочитат значително по-разнообразни теми. Това съотношение се запазва или се променя незначително при завършилите професионално и висше образование. Незначител-

ните качествени промени се изразяват в засиления интерес към обществени романи и съвременна литература и спадане на относителния дял на приключенска литература сред предпочитаните теми.

Въз основа на получените резултати авторите стигат до извода, че най-обичайната промяна на интересите, подобна на качествен скок, се отбелязва при прехода от осмукласно към десетокласно образование. При по-нататъшно нарастване степента на образование се констатира нарастване и на интересите, но разликата е незначителна. Така absolventите от 10 клас са по-близо по своите литературни интереси до студентите и завършилите висше образование, отколкото до осмукласниците. Тези резултати и изводи доказват ролята на общообразователното десетокласно политехническо образование, което е основна степен на единната социалистическа образователна система.

Приведените данни, както и всички получени от социологическите изследвания в ГДР резултати в областта на образованието са според нас от значение и за българската образователна система, която в момента се намира във фазата на фундаментално преустройство. Емпирическите резултати, засягащи единното средно политехническо училище, биха дали ценни указания за начина и качеството на прехода към задължително десетокласно образование у нас, както и за съдържанието на обучението по литература и други обществени науки. По такъв начин социологията ще даде своя принос за постигане на поставената в Тезисите за развитието на образователното дело в НРБ задача „единното политехническо училище да образова и подготвя човека, да му дава ключ към богатството на знанията, като го учи как да се учи“.

Материалите на петия, последен раздел третираат проблеми на обществената комуникация в областта на изкуството. Това понятие включва както личната и обществената размяна на мнения и информация по отношение на художествени творби, явления и процеси в областта на изкуството, така и средствата за масова информация, които се занимават с тези проблеми. Макар и със специфичен предмет и особена функция този вид комуникация се явява неделна част от социалната комуникация, поради което и за нея са валидни определенията на Маркс и Енгелс за комуникацията като понятие, включващо общуването, връзката и зависимостта между индивидите, социалните групи и нациите. Дватама употребяват това понятие предимно в материалното съобщително дело и търговията, но то се среща при тях и в значение на духовно-идеологически обмен. Тази втора форма на комуникация е детерминирана от основните производствени и класови отношения. Идеологическите процеси на комуникация предполагат винаги материални посредници и дори специален обществен апарат за комуникация, който се намира пре-

имушество в ръцете на съответната господстваща класа, чрез което ѝ е възможно да произвежда и разпространява мисли, становища и настроения в своя полза.

Как протича общуването, комуникацията в областта на изкуството? Като начало, изходен момент може би трябва да се посочи потребността у творческата личност да сподели мисли и схващания за природата и обществената действителност, за отношението си към околните и към самия себе си. Тази потребност го поставя в центъра на комуникацията и прави от него същевременно предмет на общуването. Чрез своята творба например писателят кара читателя от своя страна също да влезе в контакт с другите и да постави в центъра на общуването както съответния писател и неговото произведение, така и самия себе си и своите мисли и възгледи. Ясно става, че този процес е противоречиво единство на идентифициране и дистанциране. Като четем така изложените мисли за общуването в областта на изкуството, ние стигаме до някои собствени лични виждания в тази насока, които си позволяваме да формулираме по следния начин и схема.

Потребността от комуникация у творческата личност поражда художественото произведение — чрез него той влиза в общуване с обществото. Това общуване се проявява чрез възприемането му от страна на публиката — читател, слушател, зрител. С това се очертава първата сфера на въздействие на изкуството и на комуникация в тази област. Чрез вложените в него мисли и становища художественият продукт поражда у възприемача го одобрение или неодобрение, конформити ги с неговите собствени, което от своя страна кара възприемача да търси начин да изрази и сподели породените мисли, впечатления и мнения. С това се осъществява втората сфера на въздействие и комуникация в областта на изкуството. И макар че втората сфера е пряко следствие на първата, именно тя е съществена основа на рецепцията и съществуването на изкуството изобщо. Защото реакцията от страна на възприемачите е факторът, обуславящ съществуването на изкуството.

При социализма комуникацията в областта на изкуството се осъществява при напълно променени икономически, социални и идеологически условия. Премахването е характерното за капитализма поляризиране на „елитна публика от познавачи“ и на широка маса от населението, изключена в значителна степен от участие в комуникацията в областта на изкуството. Чрез постепенно премахване на различията между класи и съсловия се създават предпоставки всички членове на социалистическото общество равноправно да участвуват в общуването на базата на изкуството. Това протича в тясна връзка с изграждането на всеотранно развити личности. Съществуващите все още противоречия между потребностите в областта на изкуството и самото

изкуство при социализма трябва да се преодоляват в интерес на естетическото възпитание на членовете на обществото чрез създаване на оптимални условия за развитие на правилин мироглед, вкус и потребности от общуване в областта на изкуството.

Авторката на тази статия Ева Мария Шерф различава няколко основни форми на проявление на комуникацията в областта на изкуството. На първо място тя поставя разговорите и дискусиите в рамките на малки социални групи, форма, която възниква спонтанно без точно определена цел, според желанието на участващите в размяна на мнения. В социалистическите трудови колективи е възможно до известна степен да се стигне до дискусия по предварително набелязани проблеми и план. Като втора форма на съществуване на комуникацията в областта на изкуството се разглежда пропагандната дейност в тази област с цел да се развият определени становища спрямо художествени произведения и процеси. Тук спадат всички видове реклама за книги, театър, концерти, информация от страна на библиотекари и продавачи и т. н. Особено важна форма на общуване в областта на изкуството е критиката, която оценява творби, процеси и тенденции от научна и обществена гледна точка. Формите тук са от есето през рецензията до фелетона, които са насочени както към самите творци с цел да се повлияе тяхното по-нататъшно творчество в интерес на развитието на изкуството и обществото, така и към читателската публика. Четвъртата основна форма на комуникация е обществената дискусия, провеждаща се на събрания и мероприятия или чрез средствата за масова информация и изразяваща както лични, така и колективни мнения и становища. За разлика от предходната форма тук на преден план изпъква „потребителната стойност“, която произведенията на изкуството имат, resp. нямат за отделната личност, колектив и общество. Авторката разглежда тези разнообразни форми като равноправни части на единно цяло, без една от тях да взема превес. Единствено взаимодействието на различните страни на явлениято правят комуникацията в областта на изкуството продуктивна и въздействаща съставка на обществените живот.

В друга статия същата авторка се спира на възможностите и механизмите за въздействие на обществената комуникация в областта на изкуството. Тук откриваме конкретни примери, проучвания и анкети, които огледват теоретичните постановки. Така една анкета за уточняване на изходната точка на подбудите за избора на едно или друго четиво дава следния резултат:

- членове на семейството 17%;
- препоръка от страна на библиотекари и продавачи 8%;
- колеги (или състуденти и съученици) 7%;

- критика, обсъждания по радио и телевизия 4%;
- реклама, проспекти и т. н. 4%;
- приятели и познати 10%;
- нищо и никой 47%.

Разборът на тези данни ни дава основните линии на механизма на избора на четиво. Очевидно големият процент на „нищо и никой“ се обяснява с факта, че действителните импулси остават най-често несъзнателни за читателя. Влиянието на обществената комуникация, в случая на критиката и рекламата с по 4%, е изненадващо ниско, докато влиянието на продавачи и книжари е относително високо (8%). В тази връзка по всяка вероятност важна роля играе излагането на книгите, витрината, покупката на определена книга от други хора и т. н. Същевременно се оказва, че импулсите, идващи от семейството, от приятели и познати, са извънредно важни с общо 27%, поради което може да се заключи, че малката социална група е най-важният и меродавен фактор при избора на четиво.

На практика се оформят по такъв начин две основни области на комуникация — обществената и тясно семейно-приятелската сфера, които отдавна са обект на буржоазно изследване на средствата за масова информация, например в книгата на Кац и Лацарфелд „Влияние на личността при изработване на мнение“. Авторката на статията обаче се дистанцира от изказаното от тях становище за съществуването на „водещи общественото мнение“ личности (opinion-leaders, Meinungsführer), които се ползвали от средствата за масова информация, а след това препредавали узнатото на по-малко активната част от населението. В същност тази теза е подложена на съмнение от самата буржоазна социология, защото за изходен пункт ѝ служи грешното твърдение, че мнозинството от населението не ползува средства за масова информация, а получава импулси единствено чрез посредници — вече споменатите водещи общественото мнение личности.

В действителност обществената комуникация в областта на изкуството може да се разпреди между две сфери, които обаче са тясно свързани помежду си и преминават плавно една в друга — комуникация в рамките на малка социална група и официална комуникация, включваща определени институции. Доказано е, че най-силните импулси и влияния идват именно от първата сфера, и то не само при подбора на четиво, но преди всичко при определяне на цялостното отношение към литературата. Втората сфера притежава относително по-малко въздействаща сила и е по-малко непосредствена в своето влияние. Това съотношение между двете сфери се променя при различните социални групи. Например при интелегентите и студентите преобладава втората сфера. Тези колебания са обаче незначителни и така

установеното съотношение е валидно за всички класи и социални слоеве. От този факт не следва, че втората сфера не играе абсолютно никаква роля. Напротив, статистиката показва, че на нея се пада значително на косвен информатор, действащ чрез семейната и приятелската среда. След като формулира по такъв начин двете съставки на обществената комуникация в областта на изкуството при социализма, авторката обръща внимание, че главни двигатели в тази насока са социалистическите трудови колективи и активно интересувашите се от литература членове на обществото.

Темата за формите на комуникацията в областта на изкуството засяга и Вилфрид Бок в статията си „Средства за масова информация и литературна критика“. За изходен пункт на автора служи фактът, че средствата за масова информация през последните десетилетия се превърнаха в извънредно важен фактор на социалния процес на общуване между хората и по-конкретно между творци и читатели. В социалистическото общество този факт допринася за стимулиране творческото поведение на трудещите се в областта на икономиката, политиката и културата и въздейства при изграждането на убеждения, на социалистическия начин на мислене и поведение. В тази връзка за нас особено интерес представлява взаимоотношението между средствата за масова информация и литературната критика. Защото именно социалистическата преса е онези посредник, чрез който се осъществява в немалка степен веригата автор — произведение — читател. Чрез пресата се дава не само информация за книги, филми и произведения на изкуството, но се поместват и мнения, и дискусии на материали по тези въпроси. Литературната критика е оная форма на средствата за масова информация, която позволява читателят да се запознае с оценката на дадена книга или художествено произведение от страна на специалистите, като същевременно му дава форум да участва със собственото мнение, въпрос или дискусия.

Някои характерни черти определят изключително важната роля на литературната критика сред всички възможности за комуникация, които предлага от своите страници пресата. На първо място трябва да се посочат непосредствените връзки на литературната критика с науката, било тя литературознание или изкуствоведство. Защото както за социалистическата критика са необходими научни критерии, така критиката от своя страна оказва въздействие върху развитието на науката. Марксистката литературна критика прониква цялостния литературен процес и дава импулси за развитието не само на литературата и изкуството, но и на цялото общество. На второ място трябва да се подчертае, че литературната критика установява контакт с всички участници в процеса на общуване, които познават или ще се запознаят с обекта

и. По такъв начин тя придобива значимост, близка до универсалност. Най-често именно литературната критика първа представя дадено художествено произведение за възприемане и обсъждане в обществото.

От тези характерни черти на литературната критика произтичат и изискванията към нея в социалистическото общество. Обобщено може да се каже, че нейната задача е така да проследява, анализира и повлиява процесите в изкуството, че то да се развива като обществено въздействаща сила. Така литературната критика изпълнява опосредствуваша роля между общество и литература.

В статията на Вилфрид Бок се привеждат резултатите от изследването на литературно-критическите материали в ежедневниците на ГДР през периода 1970—1973 г. Изходен пункт на изследването представляват три основни комуникационни функции на литературната критика: като информация, оценка и дискусия. Резултатите (на базата на 874 материала от посочения период) са:

информация 66%;

оценка 30%;

дискусия 4%.

Авторът обръща внимание, че високата цифра на информативната страна на литературната критика крие опасността от едностранчивост, особено, както това се случва често, при повърхностна и необоснована информация. Същевременно резултатите налагат извода, че е необходимо да се увеличи броят на онези материали, които имат оценъчен и дискуссионен характер, защото именно

те изпълняват гравивна функция както по отношение на автор, така и на читател.

Интересни са и статистическите данни по отношение на това, чия литература третира литературните критически материали: собствена литература (на ГДР, от 1949 г. насам) 41%;

литература от социалистически страни (вкл. немска 1945—1949 г.) 21%;

съвременна прогресивна литература от капиталистически страни 30%;

литературно наследство (класика, хуманизъм) 6%;

други (например антологии) 2%.

По отношение на тези цифри в статията се прави справедливата забележка, че литературата на социалистическите страни е сравнително слабо застъпена в литературната критика на пресата, а литературното наследство се разглежда предимно във връзка с юбилеи, кръгли годишнини и други официални дати.

Наред с конкретните статистически данни и тяхното интерпретиране авторът набляга на онези слаби страни, които се срещат при социалистическата литературна критика:

— въздържание от конкретни критически оценки или само повърхностно отбелязване на художествени недостатъци;

— липсваща размяна на мнения между отделни критици и литературоведи;

— едностранчиво отношение към отделни произведения, като се изключва ролята на общия процес на литературното развитие и др.

Веселин Вапорджиев